

Heraldinių ženklų dizainas Arvydo Každailio kūryboje

GRAŽINA GURNEVIČIŪTĖ

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

gurgrazina@gmail.com

Straipsnyje pagrindinis dėmesys sutelkiamas aptartai vieno iš iškiliausių Lietuvos dailininkų Arvydo Každailio heraldinių ženklų kūrybos savitumą. Atgavus Lietuvos nepriklausomybę, jis svariai prisidėjo formuojant šalies modernios heraldikos pagrindus, sukūrė beveik visą valstybės heraldiką (išskyrus trispalvę), atkūrė ir rekonstravo virš šimto miestų ir miestelių herbų, vėliavų ir spaudų projektų, apie 30 naujosios personalinės heraldikos objektų, pritaikydamas autorinį dizainą yra atkūręs per 100 giminių ir šeimų herbų, ir kitų heraldikos kūrinių.

Texte įvairiais aspektais nagrinėjamas Každailio indėlis į šiuolaikinę Lietuvos heraldiką, atskleidžiami svariausi jo kūrybiniai laimėjimai, menino stiliaus savitumas, kuris išryškėja derinant tūkstantmetes heraldikos tradicijas ir šiuolaikines dailės raidos tendencijas. Remiantis vieno autoriaus darbais siekiama atskleisti heraldikos kūrimo specifiką, išryškinti dailininko vaidmenį šio kompleksinio kūrybos objekto meninės kūrybos procese.

Esminiai žodžiai: Arvydas Každailis, Lietuvos dailė, heraldika, simbolis, meninės kūrybos procesas.

Heraldika – viena iš nedaugelio kultūros sričių, iki mūsų dienų išlaikiusi griežtas istoriškai susiklosčiusias tradicijas. Nepaisant to, ji neprarado aktualumo ir gyvo šiuolaikinės visuomenės susidomėjimo. Dėmesys šiai ilgus okupacijos metus užribyje paliktai sričiai ypač išaugo atkurtos Nepriklausomybės laikotarpiu, kuomet atgimė Lietuvos valstybingumo idėjos, imta giliau domėtis mūsų šalies istorija. Visuomenėje tvyrančias žinių spragas užpildė Edmundo Rimšos sukaupta ir parengta vertinga heraldikos ir *sfragistikos* tyrimų medžiaga bei heraldikos mokslo pagrindams skirtos knygos¹, taip pat ir Juozo Galkaus

monografija „Lietuvos Vytis“², nušviečianti ilgametę Lietuvos Vyties raidos istoriją, tuo tarpu heraldikos aktualizavimo problemos gvildenamos Deivido Kačiušio magistro darbe³. Heraldikos kūrybos principai ir

Vytauto antspaudai ir žemių heraldika, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016; Rimša, Edmundas, *Heraldika iš praeities į dabartį*, Vilnius: Versus Aureus, 2004; Rimša, Edmundas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miestų antspaudai. Vilnius: Žara, 1999; Rimša, Edmundas. *Lietuvos heraldika*. I, II tomai. Vilnius: Baltos lankos, 1998 -2008.

2 Galkus, Juozas. *Lietuvos Vytis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

3 Kačiušis, Deividas. „Klasikinės heraldikos principų pritaikymas ir aktualizavimas šiuolaikinės komunikacijos poreikiams“. Magistratūros baigiamasis darbas. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, Aukštųjų studijų fakultetas, Grafinio dizaino katedra, 2019.

1 Rimša, Edmundas, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio*

simbolika paliečiami ir tyrimuose, kuriuose kalbama apie įvairių autorių kūrybą bei Lietuvos istorines asmenybes.⁴

Vis dėlto beveik nėra literatūros, kur heraldika būtų aptarta ne tik kaip istorijos mokslo ar komunikacijos sritis, bet ir įvertinta kaip išskirtinis vizualaus meno objektas. Šiame tekste remiantis iškilaus dailininko ir heraldikos kūrėjo Arvydo Každailio kūryba, bus siekiama į heraldikos objekto formavimo eigą pažvelgti meninio proceso kontekste, išryškinti specifines heraldikos dizaino ypatybes ir dailininko indėlį, kuriant heraldinius ženklus. Taip pat siekiama atskleisti šio autoriaus reikšmę šiuolaikinės Lietuvos heraldikos raidai.

Darbas heraldikos bare simboliškai vainikuoja Arvydo Každailio kūrybos kelią ir asmenybės siekius. Meninius ieškojimus paskyręs protėvių istorijos bei pasaulėjautos pažinimui, net sunkiausiais laikais nepamiršęs savo krašto išlikimo ir valstybingumo klausimų, dailininkas natūraliai atėjo prie sakraliausių šios temos objektų – valstybės simbolių. Jų kūrimas ir atstatymas – aukščiausios pagarbos ir menininko atsidavimo savo šaliai ženklas. Atkūrus valstybę, šis darbas Lietuvai tapo gyvybiškai svarbus. Každailis vienas iš pirmųjų ėmėsi atkurti ir tyrinėti lietuviškosios heraldikos tradicijas – pradėjo dar sovietinės okupacijos laikais, kai šios srities plėtra buvo nuolat stabdoma – įsigilinęs dirba ir

Nepriklausomoje Lietuvoje, susidurdamas su naujais iššūkiais, iškilusiais formuojant ir tobulinant šiuolaikinės valstybės simboliką. Jo neišgąsdino nei mažai tyrinėtos srities objektyvūs sunkumai, nei menininkui neįprasta istoriškai susiklosčiusių ženklų dizaino kūrybos specifika.

Heraldika – grafinio dizaino ir istorijos sritis, reikalaujanti daug žinių, kūrybinės disciplinos bei atsakomybės. Tai – viena iš ilgaamžiškiausių ženklų sistemų, ginama įstatymo, turinti paskirtį ir naudojimo tvarką. Meninei saviraiškai čia labai mažai vietos – ją riboja griežtos heraldikos taisyklės ir reglamentuoti komponavimo principai. Herbo plastika privalo būti maksimaliai objektyvizuota ir apibendrinta, turinys – aiškus ir visų vienodai suvokiamas. Tiksliai apibrėžtas heraldikos elementų išdėstymas ir hierarchinė struktūra padeda greičiau ir tiksliau įsisavinti informaciją apie herbo savininką ir jo skleidžiamą žinią. Anot A. Každailio, „kiekvienas herbas yra kaip simbolinis turėtojo antrininkas. Todėl sakralus. Jis kaip asmuo turi savo kairę ir dešinę, savo gyvenimą ir savo paslaptį“. Herbo paslaptį padeda suprasti vienas svarbiausių jo elementų – heraldinė figūra, patalpinta skyde. Ji atlieka simbolio vaidmenį, kuriame sukoncentruota herbo savininko vertybių sistema, jame gali atsispindėti tautos ar siauresnės bendruomenės mąstymo ypatumai, siekiai, istorinių bei gamtos sąlygų padiktuoti procesai. Suformuoti savitą bet universaliai suvokiamą heraldinį simbolį – nelengva užduotis, todėl kartais dėl to tenka ilgai padiskutuoti.

Herbo kūrimas yra kolektyvinis darbas, į kurį įsitraukia istorikai, kitų humanitarinių specialybių atstovai bei visuomenė. Vis

4 Galkus, Juozas, Plakatas. Tapyba. Heraldika. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005; Mstislavo Dobužinskio heraldika: ne tik mokslas, bet ir menas. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018; Radvilos. Kunigaikščių istorija ir paveldas I, II tomai. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2020.

dėlo dailininkas pateikia galutinį rezultatą, jis atsakingas už tai, kad, herbe užkoduota žinia būtų perteikta išsamiai ir lakoniškai, pasižymėtų greitai atpažįstamu vaizdu ir išskirtų herbą iš kitų herbų. Heraldikos formuotojas gali pasiūlyti herbo simbolius, pasirenka heraldinės figūros stilizavimo būdą, komponavimo niuansus, išnaudoja, detales ir kt. Meninė patirtis ir nuojauta čia išlieka labai svarbūs. A. Každailis būdamas aukšto lygio profesionalus dailininkas, daug dirbęs estampo ir knygų grafikos srityse, gerai perprato vaizdo transformavimo principus, simbolių kalbos meną, išstobulino preciziškai tikslų piešinį ir nepriekaištingą techniką. Jo darbas „Vagos“ ir „Minties“ leidyklose padėjo sukaupti patirtį grafinio dizaino srityje. Pravertė ir istorijos, ikonografijos žinios, surinktos bekuriant su Lietuvos istorija susijusius ofortų ciklus. Tačiau mokytis teko nuolatos: lankant muziejus, bibliotekas, bendraujant su bendraminčiais, kolegomis.

Heraldikos kūrimu Každailis susidomėjo 1966 m., kai prie Kultūros ministerijos buvo įsteigta Respublikinė heraldikos komisija. Chruščiovinio atšilimo laikotarpiu kurį laiką buvo leista rūpintis tautine simbolika, tačiau neturint išprususių specialistų ir galimybių pasinaudoti patikimais žinių šaltiniais, ši sritis nepasiekė norimo profesinio lygio. Be to, sovietų valdžia Komisijos darbui ėmė trukdyti, išaiškėjus, kad jis nepalankus sovietinės atributikos propagavimo planui. Komisija veikė vos trejetą su puse metų ir 1970 m. buvo uždrausta, tačiau jos veikla davė pradžią tautinės simbolikos tradicijų sklaidai, paskatino istorikų bei dailininkų susidomėjimą heraldikos kūrimu. Per tą trumpą laikotarpį pagal anuo-

metu turimą istorinę medžiagą dailininkas sukūrė 1969 m. patvirtintą Panevėžio miesto herbą, kuriame pavaizduoti linų pėdai ir arklas, simbolizuojantys šio krašto verslus ir pramonę. Kai nepriklausomybės laikais heraldikos tyrinėtojas Edmundas Rimša atrado archyvinius dokumentus su Panevėžio miesto antspaudais, A. Každailis suformavo naują, dabar funkcionuojantį šio miesto herbą su tribokščiu mūru, o senasis variantas buvo panaudotas Panevėžio rajono savivaldybės heraldikai.

Lietuvoje prasidėjus nepriklausomybės siekiui ir 1987 m. atkūrus Lietuvos heraldikos komisiją, A. Každailis tapo aktyviu jos nariu. Kompetentinga Komisijos narių grupė, vadovaujama E. Rimšos, ėmėsi intensyviai tyrinėti ir tobulinti šią dėl objektyvių priežasčių anksčiau užleistą sritį. Atsikračius okupacinės priespaudos, išsiplėtė galimybės megzti tarptautinius profesinius ryšius, atsivėrė bibliotekos ir archyvai. Lietuvos heraldikos mokslas ėmė žengti link brandaus ir vaisingo etapo. Ypač reikšminga Lietuvai tapo A. Každailio veikla. Jis sukūrė beveik visą valstybės heraldiką (išskyrus trispalvę), atkūrė ir sukūrė virš šimto miestų ir miestelių herbų, vėliavų ir spaudų projektų, apie 30 naujosios personalinės heraldikos objektų ir kitų heraldikos kūrinių.

Arvydas Každailis yra Atkurto Lietuvos valstybės herbo rekonstrukcijos autorius. Jo modifikuotas Vyčio etalonas 1991 m. buvo patvirtintas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos- Atkuriamojo Seimo. Herbo atkūrimo procesas buvo nelengvas. Per 50 okupacijos metų istorikams nebuvo leidžiama gilintis į Lietuvos istoriją, todėl pradžioje itin trūko dokumentinės,

ikonografinės medžiagos, padedančios giliau pažinti valstybinės simbolikos raidą. Visuomenėje taip pat nebuvo vieningos nuomonės, kaip turėtų atrodyti atsikuriančios valstybės herbas – netrūko svarstymų, hipotezių ir ginčų.

Lietuvos valstybės herbas su daugiau nei šešių šimtų metų istorija yra vienas seniausių Europos valstybės herbų. Jo simbolis Vytis, vaizduojantis raitelį ant žirgo, amžių bėgyje ne kartą keitė savo atvaizdo ypatumus, kurie priklausydavo nuo vyraujančių kultūrinių tendencijų, stilių bei jų reprezentuojančių objektų. Kiek vėliau po Nepriklausomybės atkūrimo išėjusi Juozo Galkaus tyrimų knyga „Lietuvos Vytis“ atskleidė, kokia turtinga yra Vyčio istorija ir ikonografija.

Atkuriant Valstybės herbą, pirmiausiai iškilo klausimas, kurį Vyčio prototipą pasirinkti kaip išėities pavyzdį: ar vieną iš viduramžiais valdovų atspauduose naudotų atvaizdų, primenančių abstrahuotą ženklą, ar anatomiškai tikslią renesanso – o gal puošnią baroko raitelio figūrą? Nepaisant galimybės archajišku, bet įprastų heraldikai formų Vyčio ženklu įprasminti viduramžius siekiančią šalies valstybingumo istoriją, atkurtos Lietuvos visuomenei daugiau sentimentų kėlė tarpukario Lietuvoje naudoti realistiniai simboliai, paplitę ant monetų ir banknotų. Kaip pastebėjo J. Galkus, tai buvo suprantama: „monetų Vytis buvo lengviausiai prieinamas kiekvienam Lietuvos piliečiui, dažnas jį turėjo savo rankose, buvo artima jo realistinė traktuotė, imponavo didelis žirgo šuolis“⁵. Tarpuka-

rinio Vyčio atkūrimo idėjos laikėsi ir buvę okupacinio režimo rezistentai bei dalis Atkuriamojo Seimo atstovų, blokavusių iki unijinio herbo rekonstrukcijos planą.

Po ilgų diskusijų Heraldikos komisijoje bei Seime būsimo herbo pagrindu pasirinktas Juozo Zikaro 1924 m. monetų aversams sukurtas Vyčio reljefas. 1989 m. buvo surengtas konkursas valstybės herbui atkurti (dalyvavo 18 autorių), kuriame didžiausio palaikymo sulaukęs A. Každailio projektas paskelbtas konkurso nugalėtoju. Tačiau iki to buvo nuveiktas didžiulis darbas ruošiant heraldikos reikalavimus atitinkančią herbo variantą. Neįkainojamą indėlį įnešė heraldikos istorikas E. Rimša, kuris pateikė ikiunijinio Lietuvos herbo sudėties koncepciją, mokslinį simbolių aiškinimą bei naudojimą ir remdamasis istoriniais šaltiniais pagrindė herbo spalvas (raudona, mėlyna) ir metalus (sidabras, auksas), atsiradusias dar Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo laikais.

Tuo tarpu dailininkui iškilo nelengva užduotis, kaip, turint įvairių epochų naudotus pavyzdžius, jais naudojantis reikės modifikuoti ir modernizuoti naują etaloną, pritaikant lengvai atpažįstamo heraldinio ženklo funkcijai. Sudėtingas, kupinas smulkių detalių raitelio motyvas sunkiai pasidavė transformacijai. Dailininkas apibendrino jo formas, atsisakė kai kurių dekoratyvių elementų (pvz., šalmo papuošalo, įmantrių balno gūnios liežuvių, sutrumpino besiplaikstančius žirgo karčius), grafinėmis linijomis paryškino dekoratyvų figūrų skaidymą, pabrėžė konstruktyvų kompozicinių dalių santykį. Nelengva buvo horizontalią, ilgą šuoliuojančio žirgo su raiteliu figūrą įkomponuoti į vertikalių

5 Galkus, Juozas. Lietuvos Vytis. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 67

herbo skydą: tokiu atveju apačioje susidarytų neproporcingos tuščios erdmės, kurios nepageidautinos heraldikoje.

Pakoregavus žirgo judesį – jį pastačius ant užpakalinių kojų, herbo figūra taisyklingai įsirašė į užapvalinto stačiakampio skydo formą, tolygiai paskirstydama aplink raitelį nedideles tuščias erdves. Autorius subalansavo asimetrišką įstrižai judančių figūrų kompoziciją, supriešindamas horizontaliai pakelto kalavijo ir jo makšties vertikalės kryptis. Šie kario atributai dėl svarbiausio vaidmens kompozicinėje struktūroje įgavo ypatingos reikšmės. Figūros centre susikertančios trys kompozicinės kryptys perteikia veržlumą ir tuo pat metu – privalomą heraldikoje – stabilumą. Žirgas atrodo sustingęs judesyje, tvirtai stovintis ant užpakalinių kojų, pasirusęs šuoliui su rituališkai kalaviją iškėlusiu raiteliu. Figūra išreiškia pasirengimą kovai ir įprasmina E. Rimšos suformuotą Lietuvos herbo koncepciją: „brandaus valdovo, gebančio apginti savo šalį“.

Remiantis Valstybės herbo etalonu, Každailis sukūrė ir kitus valstybinės heraldikos objektus. Atsižvelgiant į tarptautinę prezidento institucijas turinčių valstybių patirtį, buvo nutarta sukurti Respublikos Prezidento vėliavą, kuri naudojama prezidento rezidencijoje ar virš jos bei kitose patalpose kur atstovauja valstybės vadovas. Tai yra antroji po tautinės arba trečioji, jei be tautinės naudojama ir (šiuo metu neegzistuojanti) valstybės vėliava. Ji turi ryškią reprezentacinę paskirtį, yra ypač puošni, todėl, E. Rimšos siūlymu buvo nutarta projektuoti su pilna herbo sudėtimi, panaudojant skydininkus. Prezidento vėliavoje, patvirtintoje 1993 m. ant abiejų purpurinių

audeklo pusių centre pavaizduotas Lietuvos valstybės herbas, iš dešinės laikomas grifo, iš kairės – vienaragio.

Lietuvos Respublikos Seimas, kaip simbolį kurį laiką vartojo A. Každailio suformuotą Didįjį Valstybės herbą (etalonas oficialiai patvirtintas 2004 m.). Tai didysis reprezentacinis herbo projektas su monarchiniu simboliu kunigaikščio mitra, skydininkais ir devizu, kurį pakoregavus ir įteisinus, jis galėtų būti naudojamas iškilmingomis progomis. Iš darbinės projektų eigos matyti kaip keitėsi sumanymas. Pradžioje skydininkais buvo pasirinkti šarvuoti kariai, vėliau – angelų figūros, bet galutiniame variante, vengiant militarinio ir religinio turinio, likta prie Prezidento vėliavoje panaudotos skydininkų simbolikos – grifo su vienragiu. Šie heraldiniai simboliai, turintys gilią simbolinę prasmę, Lietuvos valstybės heraldikoje žinomi nuo XVI a. pradžios, įkūnija Europos valstybėse paplitusią tradiciją.⁶

Nemažai teko pakovoti prikeltant LDK istorinės vėliavos idėją. Veltui LHK komisijos nariai bandė įtikinti konstitucijos rengimo komisiją nacionaline Lietuvos vėliava, kaip pagrindinę, įteisinti trispalvę, o institucinę valstybės vėliavą – raudoną su Vyčiu – kelias tam buvo užkirstas. Tuometiniai valstybės vadovai neteikė reikšmės šiam valstybingumo paveldui, bylojančiam apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją ir jos valstybingumo tradicijų tąsą. Daug kas buvo tos nuomonės, kad atkurtai mūsų valstybei pilnai užtenka tarpukaryje sukurtos tautinės trispalvės.

6 Rimša, Edmundas. Lietuvos heraldika I. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 24.

Vis dėlto, nenuleidus rankų, senoji Valsybės vėliava buvo įteisinta įstatymu, nors ir ne tokiaime statuse kaip buvo pradžioje tikėtasi: 2010 m. Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino Lietuvos valstybės istorinės vėliavos projektą ir etaloną.

Každailis taip pat suprojektavo Lietuvos Respublikos pasienio stulpus (1991), rekonstravo XV a. Lietuvos karo vėliavą (2004), sukūrė LR Seimo logotipą (2012). Jis ženkliai prisidėjo ir prie lietuviškų pinigų kūrimo. Dar 1990 m., kuriant litų dizainą, jis buvo pirmosios Lietuvos pinigų projektų parengimo konkurso komisijos narys. 1996 m. sukūrė du naujus apyvartinėms monetoms pritaikyto herbo grafinius projektus: vieną – centų, kitą – litų monetoms. Monetos averse pavaizduotas autoriaus modifikuotas herbas, užrašas LIETUVA ir 1997-ieji metai. Šios monetos apyvartoje pasirodė 1998 m. A. Každailio sukurta Vyčio figūra naudota ir kolekcinėse monetų kūrime, taip pat ir ant šiandieninių herbų. Jo kurtą pagrindinę Vyčio figūrą matome ir ant šiandieninių eurų.⁷

2008 m. svarbius darbus A. Každailis nudirbo atstatomų LDK Valdovų rūmų kvietimu. Jis sukūrė rūmų didžiojo bokšto vėtrungės projektą, kuris netrukus buvo įgyvendintas. Vėliau teko kurti projektą arkangelo Mykolo vėtrungei ant mažojo bokšto ir herbinę kompoziciją virš pagrindinio portalo, kur kartu su prof. Albertu Gursku formavo portalo inskripcijas. Panašiu laiku rūmų pietinį fasadą papuošė saulės laikrodis, šį projektą įgyvendino dailininkas Vytautas Poška ir skulptorius

Vytautas Navickas, o įmonė „Audėjas“ pagal A. Každailio projektus išaudė didelės apimties Lietuvos miestų frizinį herbą skirtą Valdovų rūmų reprezentacinei salei.

A. Každailis svariai prisidėjo formuojant Lietuvos moderniosios heraldikos pagrindus. Viena iš aktualiausių sričių, kurią palietė šis modernizavimo procesas – municipalinė heraldika. Vystantis savivaldybių veiklai ir didėjant gyventojų aktyvumui, išaugo oficialiai įteisintų heraldinių ženklų poreikis. Miestai, miesteliai ir didesni kaimai, skatinami rengiamų švenčių bei susibūrimų, vis dažniau išreiškia norą turėti savo heraldinius ženklus. Šiuolaikinėje visuomenėje gerokai išsiplėtė heraldikos panaudojimo laukas: neskaitant valstybių, miestų, apskričių, herbus jau gali turėti pačios įvairiausios administracinių bei teritorinių vienetų bendruomenės, aukštosios mokyklos, sporto klubai, visuomeninės organizacijos, privatūs asmenys. Demokratėjant heraldikos plitimo procesui, gausėjant herbų savininkų įvairovei, ėmė daugėti herbo formavimo aspektų, neretai išsprūstančių iš tradicinės heraldikos normų, o tai kėlė nerimą šios srities specialistams.

Kita vertus, kai kurie miestai nuo seno turėjo herbus, pasižyminčius įvairia menine stilistika, kuri nebeatitinka šiuolaikinės heraldikos standartų. Siekiant išvengti maišaties, buvo nutarta suformuoti vieningą Lietuvos heraldinę sistemą, paremtą šalies heraldikos tradicijomis bei naujausiomis pasaulinėmis tendencijomis. Každailis buvo vienas iš įtakingiausių autorių, nuosekliai diegusių šiuolaikinius heraldikos formavimo principus. Laikydamasis nuostatos pasiekti formuojamų ženklų minties

⁷ *Pinigų muziejus*. Prieiga per internetą: https://www.facebook.com/pinigumuziejus/post-s/2545368452157676/?locale=lt_LT [žiūrėta 2023 07 20].

aiškumo, plastinio paprastumo bei nustatytais parametrais paremto vieningumo, jis sukūrė bei atkūrė miestų ir miestelių herbus Akmenės, Alytaus, Kauno, Lazdijų, Panevėžio, Šalčininkų, Trakų, Vilniaus rajonuose, Alytaus, Klaipėdos, Marijampolės, Tauragės, Telšių, Vilniaus, apskrityse. Kiekvienas iš jų – atsakingo darbo ir išmanymo pareikalavęs kūrinys – unikalus savo paskirtimi ir ypatingas kūrybos priemonių taupumu, įprasminant daugiasluoksnes kultūrinės ir istorines patirtis.

Tuo atveju, kai miestas yra jau turėjęs savo istorinį herbą, dailininko kūrybinis darbas apsiriboja formų modifikavimu, pritaikant šiuolaikinius heraldikos reikalavimus. Iliustruojančiu pavyzdžiu galėtų būti kad ir Liudvinavo herbas (2001), kurį Každailis atkūrė panaudodamas vienintelį išlikusį Lietuvos Metrikos piešinį: išlaikydamas ankstesnio herbo simboliką, dailininkas taip pat išsaugojo heraldinių figūrų išdėstymo tvarką bei skydo dalinimą. Dešiniajame raudoname lauke liko anksčiau pavaizduotas sidabrinis šarvuotas raitelis, kurį dailininkas apibendrino atsiskydamas smulkių detalių bei šešėliavimo, o piešinį išryškino juodu reglamentuoto storio kontūru. Kairiajame mėlyname lauke esančios teisingumą simbolizuojančios Justicijos piešinį autorius perkūrė pagal gerai atpažįstamą klasikinių antikos figūrų pavyzdį, taip pat pakeisdamas purpurinį rūbą į sidabrinį, suteikiantį tyrumą ir tiesą simbolizuojančią prasmę.

Vienas iš reikšmingiausių A. Každailio atkuriamos heraldikos darbų – Vilniaus herbo rekonstrukcijos projektas, kurio konkursą laimėjo 1991 metais. Šis projektas, drauge su valstybės herbo atkūrimo

projektu, buvo rimčiausia dailininko heraldikos mokykla. Herbas, vaizduojantis šv. Kristoforą, atkurtas pagal seniausius magistrato antspaudus, tačiau iki jo galutinio projekto patvirtinimo įvyko per dvidešimt Heraldikos komisijos posėdžių, buvo svarstomi įvairūs herbo traktuotės variantai. Paveldėtą gausią Vilniaus herbo simboliką, kurią sudaro kelios figūros, simboliniai ženklai ir peizažas, itin sunku suderinti heraldinėje kompozicijoje. Pradžioje bandyta komponuojant pasitelkti modernią figūrų stilizaciją, tačiau vėliau sugrįžta prie tradicinio siužetinio vaizdo, kuris labiau tiko perteikiant einančio per vandenį krikščioniškos kultūros nešėjo-paveikslą, įtvirtintą krikščionybės Lietuvoje įvedimo proga. Kadangi istorinio herbo spalvos nežinomos, nutarta skydo lauką nuspalvinti senajai Lietuvos heraldikai būdinga raudona spalva, o pagrindinėms figūroms panaudoti sidabrą.⁸ Kartu buvo padarytas didysis herbas su skydininkais ir devizu.

Ne mažiau sudėtingas procesas vyksta tuomet, kai iš pagrindų kuriamas naujas miesto ar miestelio herbas. Jo turinys aptiriamas ir derinamas su užsakovais: miesto bendruomenė išreiškia nuomonę dėl to, kokie turėtų atsispindėti svarbiausi vietovės įvykiai, istoriniai ar gamtos paminklai, kokiais motyvais būtų galima tai perteikti. Tik tuomet, kai sutariama dėl galutinio projekto varianto, parengiami herbo ir jo pagrindų sukurtos vėliavos bei antspaudo etalonai. Miesto herbas – tai savotiškas bendruomenės atspindys, kultūrinės atminties

8 Rimša, Edmundas. Lietuvos heraldika I. Vilnius: baltos lankos, 1998, p. 137.

simbolis, per kurį kuriamas miestelio, krašto, visos valstybės tapatumas, todėl jame įkūnyta žinia turi būti reikšminga. Nuo pasirinktų heraldinių simbolių ir jų suformavimo bendroje herbo kompozicijoje priklauso ne tik informacijos turinys, bet ir herbo išskirtinumas bei įsimenamumas. Herbinių skydų simboliais gali tarnauti patys įvairiausi objektai, kuriuos sukūrė gamta ir žmogus, tačiau užsakovai dažnai renkasi įprastus, jau kažkur matytus motyvus – tai formuoja kai kuriuos lietuviškos heraldikos aspektus.

Lietuvos heraldikai didelę įtaką daro tradiciniai simboliai, todėl ir daugumoje A. Každailio sukurtų herbų vyrauja animalistiniai, augaliniai, mitologiniai motyvai, taip pat gausu krikščionybės bei karo heraldikos simbolių, prekybos ir verslų atributikos. Nuo dailininko nemažai priklauso kokia ir kaip greitai suvokiama prasmė bus suteikta vaizduojamiems objektams. Miestelių herbuose itin populiarios gyvūnų figūros dažniausiai vaizduojamos keliais tikslais: jos arba signalizuoja apie krašto gamtos fauną (Lapių herbas, 2005) arba per gyvūną išreiškiamos tam tikros savybės, kaip, pavyzdžiui, liūto jėga ir valdžia, sakalo kovingumas, pelėdai priskiriama išmintis ir mokslo siekis (Andrioniškio herbas, 2011). Tačiau kartais Každailis herbe vaizduojamam gyvūnui suteikia netikėtą, tik konkrečiai vietai būdingą simboliką. Taip atsitiko su Birštono herbu (1995): mėlyname skydo lauke pavaizduota fantastinė auksinė žuvis, kuriai iš viršugalvio trykšta sidabrinė vandens čiurkšlė. Šis motyvas realybėje turėjo prototipą – Birštone stovėjusią nedidelę banginio skulptūrėlę, iš kurios tekėjo mineralinis vanduo. Sakoma,

kad legendinis banginukas atgimė herbe. Jo nuotaikinga C raidės formos figūra, taisyklingai „įsirangiusi“ į užapvalintą stačiakampį skydą, simbolizuoja vietovės mineralinių vandenų išteklius bei unikalaus sanatorinio kurorto vandens procedūras ir pramogas.

Dažnai naudojamas ne vienas, o keli ar daugiau simbolių – tokiu atveju herbas suteikia daugiau informacijos, tačiau gali iškilti pavojus prarasti greitai įsimenamą ženklo savybes. Vienas iš būdų, sukurti lengvai įskaitomą simbolinių figūrų derinį – apibendrinti kompoziciją, prie didesnės figūros prijungiant mažesnę. Tokį principą A. Každailis sėkmingai pritaikė Velžio herbe (2008). Velžiečiai norėjo, kad herbe atsispindėtų švairiuose krašto upeliuose tebesiveisiantys vėžiai ir derlingi obuoliais sodai, tad dailininkas skydo sidabriniam lauke pavaizdavo žalią vėžio figūrą, o į žnyplės išspraudė raudoną obels šakelę su obuoliu. Šiedu skirtingi simboliai sudaro vientisą ažūrinę figūrą, kuri įstrižai įkomponuota taisyklingai įsirašo į skydo formatą. Herbe panaudotos spalvos – balta, žalia, raudona simbolizuoja tyrus vandenį, derlingą, saulės nestokojančią gamtą. O štai Alvito herbe (2007) dailininkas pavaizdavo iš dviračio vežimo ašies išaugantį medį. Tai heraldikoje seniai žinoma hibrido tradicija. Žaliame skydo lauke suaugę šviesos, gausos ir amžino gyvybės atsinaujinimo simboliai, nuspalvinti aukso spalva, įgauna intelektualios šviesos prasmę ir simbolizuoja derlingą kraštą, dovanojusį Lietuvai daug iškilų asmenybių, o medžio šakos, išaugančios iš vieno kamieno – tautos vienybės išraiška. Organiškai sujungęs dviejų lygiaverčių simbolių figūras autorius pasiekė platus

prasmų spektro, perteikto lakonišku, vizualiai neišskaidytu vaizdu.

Heraldikoje labiausiai vertinamas herbas, kurio skyde komponuojama viena figūra, tačiau ši taisyklė negali būti taikoma automatiškai. Kiekvienas herbas turi savo istoriją, sukūrimo sąlygas, pagal tai susiformavę kompozicijos bei piešinio ypatumai – herbo išskirtinumo dalis. Kartais, prireikus įprasminti sudėtingus, tarpusavyje nesusijusius reiškinius, simboliai komponuojami heraldinėse figūrose, kurios taisyklingomis linijomis dalija skydą į skirtingų spalvų laukus – taip suteikia vaizdui struktūrą ir neleidžia pasiklysti hierarchinėje simbolių sistemoje. Kurdamas bet kurį naują herbą, Každailis vengia monotoniško skydo dalijimo į vienodus laukus – jis ieško įtaigesnio komponavimo, kiekvieno simbolio vietą pagrįsdamas prasminiais ryšiais bei konstruktyvia skydo organizavimo logika. Marcinkonių herbo (2004) garbingiausioje dalyje – skydo galvoje – dizaineris patalpino penkis auksinius dvigubus kryžius, kurie raudoname lauke primintų vietos gyventojų pasipriešinimą lenkų okupacinei valdžiai, o apačioje, sidabriname lauke pavaizdavo tris tapačias juodas vilkų galvas, bylojančias apie apylinkės miškuose besiveisiančius nykstančios rūšies gyvūnus.

Skyde atspindimos dvi skirtingos temos, kurių simboliai pavaizduoti aiškiai apibrėžtuose, hierarchiškai sukomponuotuose skirtingų spalvų ir formų laukuose. Nors herbe yra nemažai herbinių figūrų, bet pasikartojantis ritmiškas jų išdėstymas, suvestas į pagrindines geometrines figūras leidžia akimirksniu suvokti herbo plastikoje įrašytą simboliką. Dar sudėtin-

gesnis uždavinys spręstas kuriant vizualinę Pandėlio herbo (1997) skydo struktūrą. Čia nutarta įamžinti miesto pavadinimą (susijusį su antrąja savaitės diena po sekmadienio), pokario partizanų žygdarbius, jų kruvinas kovas bei gyventojų tvirtybę – tad prireikė pasitelkti ir suderinti nemažai skirtingo pobūdžio simbolių motyvų. Savaitės dienas apsispręsta pavaizduoti septyniakampėmis žvaigždutėmis, o tarp jų – antruoju numeriu įterpti pusmėnulį, simbolizuojantį pirmadienį, kuris pagal seną lotynų kalendorių reiškia mėnulio dieną. Apie laisvės kovas byloja sidabrinis sakalas, nešantis auksinę ažuolo šaką, – ištvermės, amžinumo simbolį, o dvi raudonos sparno plunksnos – aliuziją į partizanų pralietą kraują bei pasiaukojimą. Galinga sakalo figūra, betarpiškai apjungianti net tris simbolius, su pakeltais sparnais sudaro plastišką trikampį, darniai užpildantį visą apatinį lauką, o skydo galvoje praeinanti žvaigždučių su pusmėnuliu juosta tarsi frizas užbaigia herbo skydo architektūrą.

Tarp Každailio kurtų herbų, savo modernia lakoniška forma išsiskiria, tap vadinami „inicialiniai“ herbai, kuomet pagrindine heraldine figūra pasirenkama pirmoji miesto pavadinimo raidė. Dailininkas geba šias šriftines figūras paversti universaliais ženklais, kurie dažnai turi papildomų reikšmių bei atlieka skydo lauko formavimo funkciją. Pavyzdžiui, Mickūnų herbe (2013) pavaizduota sidabrinė banguojanti juostelė, jungianti du priešingus mėlyno skydo kraštus, simbolizuoja pro miestelį tekančią Vilnios upę ir tuo pat metu reiškia Mickūnų vardo pirmąją raidę. Ypatingu minimalistiniu sprendimu patraukia Ylakio herbas (2002). Čia herbiui pasirinkta heroldinė fi-

gūra auksinis dvišakis, atitinkantis Y raidę, kuris per centrą dalija skydą į atitinkamus žalius laukus. Kuriant spalvinę gamą, autoriui pakako vienos emalės spalvos ir vieno metalo. Reikia paminėti ir Miežiškių herbą (2008), kuriame įamžintas tiltas, nuo seno jungiantis Nevėžio krantus. Ažūriniame tilto konstrukcijų piešinyje autorius taip pat įkomponavo M raidės inicialą.

A. Každailį galima laikyti šiuolaikinės personalinės heraldikos Lietuvoje pradininku. Greta paveldėtų kilmingųjų herbų buvo pradėta kurti naujus asmenų ar giminių herbus. Ši sritis Vakarų Europoje kultivuojama nuo 1975 m.⁹, o Lietuvoje atgimė apie 1990–1995 m., kuomet tapus prieinamiems archyvams, žmonės pradėjo aktyviau domėtis savo giminės istorija ir bandyti atkurti genealoginį medį. Šiandieną jau yra išikūrusios kelios kilmingųjų sąjungos, veikiančios Vilniuje, Kaune, Žemaitijoje, suinteresuotos puoselėti protėvių atminimą, tyrinėti istoriją, heraldiką. Tokią veiklą skatina ir Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugija, kurios logotipą bei herbą, su išrauto medžio simboliu taip pat sukūrė Každailis. Ši organizacija įkurta 2006 m., padeda ieškoti informacijos apie senąsias Lietuvos gimines, vykdo įvairią veiklą, susijusią su kilmės dokumentų ieškojimu bei tvirtinimu, heraldikos kūrimu.

Giminės herbas – tai kilmės simbolis, bylojantis apie garbingą protėvių praeitį. Jis įprasmina ryšį su savo giminės šaknimis, tampa identiteto ir pasididžiavimo simboliu. Dabartinėje demokratinėje visuomenėje net jeigu asmuo nėra kilmingas, jis gali

turėti herbą, kurio išvaizda ir sudėtis nuo kilmingųjų skiriasi tik kai kuriomis detalėmis, pavyzdžiui, rango karūnėle. Šio tipo herbai kuriami pagal istoriškai susiklosčiusių kilmingųjų giminių herbų mbodelį, todėl yra itin puošnūs. Juos sudaro beveik visos sudėtinės herbo dalys, kurių dažnai atsisakoma municipalinėje heraldikoje. Neskaitant pagrindinio komponento – skydo, herbą sudaro šalmas, šalmo papuošalas, skraistė ir karūna.

Ši tiksliai išdėstyty heraldinių elementų kompozicija, atrodytų, nepalieka dailininkui jokios interpretacinės laisvės, tačiau iš tikrųjų taip nėra. Palyginę Každailio suformuotus giminių herbus su kitų šio žanro kūrėjų darbais, pastebėtume, kad dauguma dizainerių, kurdami personalinį herbą visą dėmesį skiria skydo kompozicijai, o kiti elementai tarnauja tik kaip dekoratyvūs papildiniai. Tuo tarpu Každailis, pajungdamas visas herbo dalis, formuoja vieningą herbo architektūrą. Sudarydamas barokiškos dinamikos įspūdį, herbas pasižymi tvirtai suręsta konstrukcija, subalansuotomis proporcijomis ir tiksliai sudėliotais kompoziciniais akcentais. Šalmas ir jo papuošalas beveik visuomet pabrėžia vertikalią kompozicijos ašį, o skraistė suteikia plačią atramą šonuose ir laiko skydą. Nors herbo skydas neišsiskiria savo dydžiu, tačiau įrėmintas masyviomis akanto formos skraistėmis bei vainikuojamas iškilau šalmo papuošalo, įgauna ypatingos reikšmės ir puošnumo. Skydo heraldinio simbolio reikšmę autorius tradiciškai sustiprina pakartodamas jį herbo viršūnėje kaip šalmo papuošalą. Išskirtinis A. Každailio personalinių herbų dizainas vertinamas privačių užsakovų ir profesionalių heraldikos

9 Arvydo Každailio heraldikos studija. Prieiga per internetą: <https://www.herbai.eu/personaliniai-herbai/> [žiūrėta 2003 06 20]

institucijų. Įvairiais užsakymais jis yra atkūręs per 100 giminių ir šeimų herbų, pritaikydamas autorinį dizainą.

A. Každailio nuopelnai Lietuvai buvo įvertinti valstybiniais apdovanojimais. 1999 metais dailininkui buvo suteiktas Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino ordino riterio kryžius, 2002 metais 67 ofortų ciklas P. Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikai“ ir heraldikos darbai buvo pažymėti Nacionaline premija, o 2023 metais už nuopelnus heraldikoje autorius apdovanotas Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino komandoro ordinu.

A. Každailis yra vienas iš nedaugelio autorių, formuojančių lietuvišką heraldikos mokyklą. Jo darbas reikšmingas ne tik neeilinės svarbos heraldikos objektų kūrimu, bet ir darbu Lietuvos heraldikos komisijoje, publikacijomis spaudoje bei surengtomis parodomis, kuriose jis heraldiką populiarina, priartina prie visuomenės, atskleisdamas šios srities pažinimo ir supratimo spragas. Savo žinias Každailis perduoda naujai ateinantiems heraldikos kūrėjams – tokių yra nedaug, nes ši veiklos šaka reikalauja pasišventimo, pamirštant savąjį ego.